

Pretexte pentru lectură

Investigând crimele comunismului

de Mihai Panu

Investigarea ipostazelor comunismului în fostul bloc sovietic reprezintă un demers științific pe cât de complex, pe atât de necesar. Volumul de față coordonat de Sergiu Musteață și Igor Cașu, aduce în prim plan elemente esențiale din moștenirea totalitară a spațiului central și sud-est european. Studiile cuprinse în acest volum, dintre care unele sembrate de nume importante din domeniul istoriei regimurilor totalitare, (Vladimir

**Sergiu Musteață, Igor Cașu (coordonatori),
Fără termen de prescripție. Aspecte ale
investigării crimelor comunismului în Europa,
Chișinău, Editura Cartier 2011, 792 p.**

Tismăneanu, Smaranda Vultur, Cristian Vasile) compun un tablou realist al impactului pe care comunismul l-a avut decenii de-a rândul în țările satelit ale fostei U.R.S.S. Temele aduse în discuție de către autori se întind de la perspectivele post-totalitare asupra trecutului până la dinamica internă și expansiunea acestui regim. Raportarea la trecut, înțelegerea adecvată a mecanismelor care au pus în mișcare avalanșa comunizării în secolul al XX-lea, sau raporturile ideologice dintre Uniunea Sovietică și sateliții săi, constituie teme atent selectate și convingător descrise în această carte. Evoluția regimurilor comuniste în Europa, deși influențată de profilul intern al fiecărui stat, nu poate fi gândită exclusiv în afara condiționărilor venite din partea Uniunii Sovietice. Raporturile ideologice din fostul bloc comunist erau în mod necesar și raporturi de putere. Bolșevismul a fost o ideologie expansivă, care, pe fondul unor condiții geopolitice favorabile, s-a reprodus în Europa răsăriteană, suferind pe parcurs și câteva mutații naționaliste (cum a fost cazul României sub Ceaușescu). Agresiv, liberticid și cu pretenții de universalitate, bolșevismul reprezintă, așadar, o veritabilă sursă totalitară, de la care s-au revendicat în mare parte regimurile comuniste dezvoltate în sfera de influență sovietică.

Regimul totalitar bolșevic acorda o atenție deosebită găsirii și implementării unor metode menite să inoculeze propria cauză ideologică în mentalul colectiv. Bolșevicii au sesizat repede sensibilitatea maselor de oameni la simbolistica evenimentelor rituale. Inventarea unor concepte care să coaguleze în jurul lor interesul și admirația poporului a devenit imediat sarcină de partid, iar ideologii și propagandiștii comuniști nu mai conteneau cu promovarea unor asemenea elemente. Începând cu filmul, poezia și terminând cu presa, simbolurile regimului se găseau peste tot. Astfel că, în scurt timp, s-a putut induce o receptivitate crescândă a maselor la impulsurile propagandistice ale regimului. Obiectivul principal al acestui „experiment în masă” era, ca și în cazul naziștilor, supunerea necondiționată a individului, deposedarea lui de orice porniri critice la adresa guvernanților și, nu în ultimul rând, grăbirea procesului de interiorizare a valorilor ideologice de către toată

populația. Elementele de propagandă și ritual erau alese cu grijă pentru a asigura un impact maxim la nivelul percepției oamenilor.

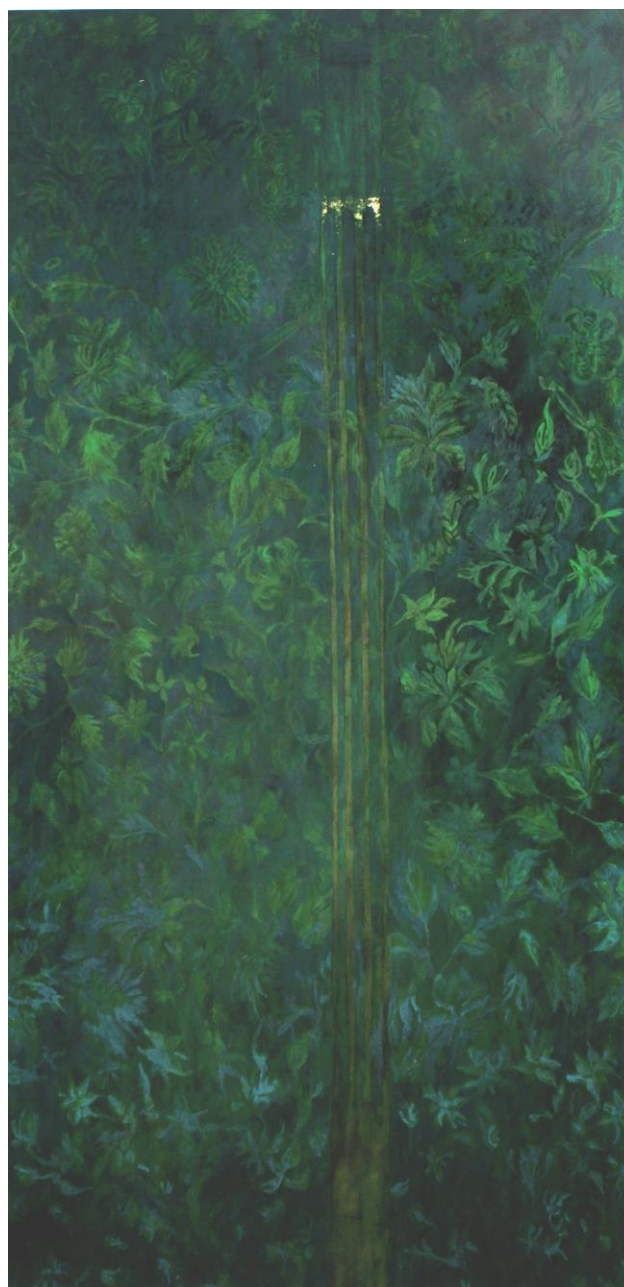
I dolatria reprezintă o experiență aflată dincolo de limitele admirației obișnuite. Din punctul de vedere al regimului, provocarea acestor valuri extreme de admirație ținea de repertoriul propagandistic propriu. Hannah Arendt surprinde foarte bine scopul lucrativ al acestor experimente: „Aceste idolatrii nu sunt întâmplătoare și nici manifestări pseudoreligioase, ci doar trucuri organizatorice”¹. În esența lor, regimurile totalitare pornesc de la premise cât se poate de radicale și anume schimbarea unei ordini existente cu una nouă, considerată mai bună. Această pretenție grandioasă atrage după sine necesitatea (din punctul de vedere al artizanilor acestor regimuri) a unei supunerii totale a societății în fața inițiatorilor acestui plan. De aici și represiunea oarbă față de orice formă de contestare a regimului. Motivul represiunii, abordat pe larg de către colectivul de autori care au contribuit la scrierea acestui volum, trebuie înțeles ca făcând parte din bagajul genetic al comunismului. Ideologia totalitară nu cunoaște nuanțe în acest sens. Pentru liderii totalitari, auto-abandonarea poporului în mâinile lor este o necesitate, un aspect fără de care trecerea de la situația nemulțumitoare existentă la promisiunile de mai bine (cel mai bine!) nu ar fi posibilă.

Totalitarismul bolșevic a avut anumite caracteristici distincte. În primul rând, obsesia pentru controlul individului și aducerea acestuia în starea în care era capabil să idolatrizeze sistemul. Acest lucru se putea realiza mai ales prin desființarea loialităților de tip tradițional (fie că vorbim de cele de tip familial, comunitar sau național) și înlocuirea acestora cu loialitățile față de partid și lider. Omul, depozat de siguranța modurilor tradiționale de existență în cadrul unor grupuri, devenea alienat și în felul acesta vulnerabil în fața mecanismelor propagandei regimului. “Homo sovieticus” se dorea a fi rezultatul unor asemenea demersuri, iar succesul unei astfel de realizări depindea într-o măsură covârșitoare de eficiența și insistența cu care propagandiștii regimului reușeau să implementeze măsurile specifice. Statul atotputernic avea pretenția că știe cel mai bine interesul comun, chiar dacă prin acesta se ajungea la subjugarea totală a societății.

O componentă esențială a proceselor sovietizării în statele satelit ale U.R.S.S a fost reprezentată de încercările continue ale decidenților ideologici de a controla agenda și discursul public. Miturile fondatoare ale bolșevismului se cereau întărite prin reprezentarea lor publică repetitivă și prin interzicerea oricărei forme de critică sau discurs public alternativ: “Comunismul a încercat să cuprindă și să filtreze prin prisma matricei sale ideologice tot ce avea potențial de discurs public. Acesta încerca să controleze și să medieze orice narațiune autodefinită.”(p. 21-22)

Controlul cu mână forte al sferei publice nu a fost un aspect singular al comunismului. Pentru bolșevici, spațiile intrate sub influența lor se cereau asanate identitar și ancorate în logica internă a totalitarismului. Ideologia a fost prezentă și în straturile cele mai profunde ale conștiinței popoarelor care au cunoscut lunga iarnă totalitară a comunismului. Comunizarea economiei, a politicii, sau a culturii nu mai era suficientă. Imperativul totalitar cerea de asemenea rescrierea istoriei statelor satelit după tipare dictate de Moscova.

Volumul de față este un exercițiu al demascării șubrezeniei politice, sociale și morale a comunismului. Investigarea sistematică a mecanismelor și logicii interne ale acestei „religii politice” (dacă ar fi să folosim termenul propus de Eric Voegelin) este un demers științific salutar și cât se poate de necesar pentru înțelegerea patologiilor politice care s-au dezvoltat în spațiul european al secolului al XX-lea.

¹ Hannah Arendt, *Originile Totalitarismului*, Humanitas, București, 1994, p. 493.

Conferințele lui Dennis Deletant la Sighet

de Mihai Panu

În secolul al XX-lea, continentul european a fost profund marcat de o amplă resetare a relațiilor¹, clădit pe anxietățile unei lumi aflate în schimbare și pe incapacitatea anumitor state-națiune nou create de a se legitima pe scena internațională și mai ales de a-și fideliza proprii cetățeni. Gemenii totalitari ai secolului trecut, fascismul și comunismul, au crescut tocmai în acest climat socio-politic marcat de crize sistemice, clivaje sociale și tendințe alterofobe. Ascensiunea regimurilor totalitare europene este inseparabil legată de atrofierea spiritului multicultural și de pasiunile redemptive pe care categorii sociale însemnate au ajuns să le împărtășească. Corpul social a fost treptat expus unor ample campanii de îndoctrinare ideologică și de mistificare a istoriilor naționale, fapt ce a declanșat un proces de radicalizare a majorităților și culpabilizare a minorităților. Acest fenomen nu a fost atocuprinzător însă a scos în evidență o tendință imposibil de ignorat: primatul ideologiei atât în afacerile interne ale statelor cât și în politica lor externă.

Izbușirea celui de-al Doilea Război Mondial a marcat apogeul conflictelor ideologice în spațiul european. Ipostazele genocidare ale acestei conflagrații relevă nu doar atotputernicia cultului violenței, devenit politică de stat, ci și incapacitatea mediului instituțional internațional de a combate consolidarea unor regimuri autocratice. În cele din urmă, Germania nazistă s-a prăbușit sub povara propriilor fantasme geopolitice, însă Europa nu a reușit să se elibereze definitiv din lanțurile ideologiilor totalitare. Era postbelică avea să fie marcată de pretențiile hegemonice ale Uniunii Sovietice și implicit de logica Războiului Rece. Pentru România începea o lungă perioadă de grele încercări. Regimul comunist s-a manifestat în formele sale extreme, afectând grav structura socială a țării. Liberticid ca program politic și represiv ca formă de manifestare, comunismul românesc a influențat pentru o lungă perioadă viața a milioane de indivizi. Omul nou se cerea creat pornind de la pretențiile salvaționiste ale partidului unic și în deplin acord cu menirea ideologizată a clasei muncitoare. La fel ca în cazul regimurilor fasciste, comunismul românesc s-a hrănit (dincolo de condiționările geopolitice externe) cu obsesiile revoluționare și resentimentele unor întregi categorii sociale încolonate în spatele unei ideologii alterofobe și pretins redemptive.

Înțelegerea adecvată a genezei și ipostazelor regimurilor totalitare din secolul al XX-lea dar și a modului în care acestea s-au potențat reciproc, presupune în mod cert și apelul la mecanismele memoriei. Pentru România, Sighetul reprezintă fără

Dennis Deletant la Sighet, Cuvânt înainte de Romulus Rusan, București, Editura Fundației Academia Civică, 2014, 368 p.

îndoiială un loc al memoriei și totodată una dintre rănilor greu vindecabile din istoria noastră recentă. Apariția unui volum dedicat acestei tematici cât se poate de relevante din punct de vedere științific, nu poate fi decât binevenită. Structurată pe capitole tematice, cartea pune cititorul în contact cu ideile istoricului Dennis Deletant, un fin cunoscător al realităților sociale și politice românești din perioada comunismului. Paginile volumului reunesc contribuțiile lui Deletant la simpozioane, școli de vară sau alte evenimente care au avut legătură într-un fel sau altul cu proiectul Memorialului Sighet. Principalele idei expuse de istoricul englez vizează parcursul politic al României începând cu cel de-al Doilea Război Mondial. Perspectiva din care sunt analizate diferitele evenimente corespunde în mare parte poziției avute de Marea Britanie pe scena politică internațională, fără a fi însă neglijate condiționările interne ale spațiului românesc. Cartea începe, poate nu întâmplător, cu prezentarea modului în care Marea Britanie își urmărea interesele strategice în România la începutul celei de-a doua conflagrații mondiale. Intuind potențialul hegemonic al celui de-al Treilea Reich în cazul unei extinderi a sferei de influență germană spre Europa răsăriteană, decidenții politici britanici au considerat că se impune o intervenție bine ținută asupra principalelor puncte strategice care ar fi constituit un avantaj pentru inamicul nazist în cazul în care ar fi ajuns să le controleze. Astfel, Marea Britanie își propunea nici mai mult nici mai puțin decât sabotarea unor instalații industriale românești, a platformelor petroliere și chiar blocarea navigației pe Dunăre în anumite puncte cheie precum zona Cazanelor. În felul acesta infrastructura și capacitățile industriale românești nu ar fi ajuns să fie direcționate către susținerea eforturilor de război ale Germaniei naziste. Păstrarea în Europa a unui echilibru de putere favorabil a constituit pentru britanici o preocupare geopolitică majoră în numele căreia au fost dispuși să pună în pericol relațiile cu alți actori statali și chiar să treacă peste ideea de suveranitate intervenind mascat în afacerile interne ale acestora.

Evoluția relațiilor româno-britanice în era postbelică a fost marcată adesea de logica Războiului Rece și implicit de incompatibilitățile ideologice, geopolitice și economice izvorâte din aceasta. Jocurile de putere făcute în România cu directă implicare a Moscovei iritau Londra și celelalte cancelarii occidentale, însă, odată cu redesenarea hărții geopolitice

¹ Cf. Ernst Nolte, *Războiul civil european 1917 – 1945, Național-socialism și Bolșevism*, București, Corint, 2005.

a Europei după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial, capacitatea puterilor occidentale de a influența decisiv procesele social-politice din spațiul est-european fusese puternic diminuată. Influența sovietică asupra arhitecturii de securitate a României a fost înțeleasă de occidentul democratic în toată complexitatea ei, fapt evidențiat de către Dennis Deletant în luările sale de poziție. Istoricul britanic face o binevenită incursiune în istoria politică a României comuniste insistând pe momentele cheie care, în opinia lui, au marcat-o. Astfel teme precum „Coloniile de muncă din Delta Dunării”, „Impactul revoluției maghiare în România”, „Occidentul și disidența din România sub regimul Ceaușescu” ori „Neelucidarea revoluției din decembrie 1989” – pentru a enumera doar câteva – reprezintă secvențe ale istoriei noastre recente, care, deși au devenit în ultimele decenii preocupări majore pentru mulți istorici și politologi, se

cer în continuare investigate, reevaluate și consolidate la nivelul conștiinței publice, astfel încât lupta cu trecutul să stea întotdeauna sub semnul hipermemoriei.

Istoria comunismului românesc este o istorie a pasiunilor ideologice dezlănțuite, a fantasmelor soteriologice obsedante și a violenței patologice care s-a transformat într-un veritabil terorism de stat. Sighetul stă mărturie tocmai pentru aceste patologii ale statului român comunist, întrucupând, poate cel mai bine, obsesia violenței îndreptate împotriva unor categorii sociale considerate ideologic indezirabile. Fără a avea pretenția inovației metodologice sau pe cea a elucidărilor ultime, cartea prefațată de Romulus Rusan rămâne un admirabil exercițiu de luciditate și un demers științific bine calibrat, util oricui este preocupat de istoria regimurilor totalitare.

Reamintindu-ne comunismul, altfel

de Mălina Duță

Când mi-a ajuns sub ochi *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, apărută la CEU Press în 2014, am privit-o cu o doză de scepticism, spunându-mi că s-ar putea să fie „încă o carte despre comunism...”. Din fericire, m-am înșelat. Citind-o, mi-am amintit de *Memoria, istoria, uitarea* lui Paul Ricoeur. Uitarea duce la compunerea ulterioară a unor amintiri bricolate și inexacte, și asta în cazul fericit. Sau se ajunge la abuzul de memorie și repetarea în buclă a unor erori având consecințe devastatoare. Acesta este doar unul din motivele pentru care o carte ca *Remembering Communism* este mai mult decât binevenită în spațiul românesc, un spațiu în care rămânem încă incapabili, de multe ori, să privim ultimii 70 de ani (deja !) limpede, sincer, fără patimi și partizanate.

Introducerea volumului este semnată de Maria Todorova, unul dintre cei trei coordonatori. Paginile scrise de aceasta reprezintă o încântare din punct de vedere al logicii și fluidității textului. Pe lângă explicațiile oarecum „tehnice”, cum ar fi descrierea procesului prin care a luat naștere proiectul care a dus la apariția cărții, sau prezentarea ghidului de interviu pe care și l-au aplicat sociologii, istoricii, antropologii care au scris lucrările strânse în volum, Todorova atinge unele aspecte pe care eu le consider relevante. Un scurt exemplu: citând la rândul său cartea *A European Memory: Contested Histories and Politics of Remembrance*, coordonată de Malgorzata Pakier și Bo Străth¹, Maria Todorova atrage atenția asupra faptului că „Războaiele memoriei sunt duse cu scopul de a impune o memorie universală și obligatorie asupra anumitor evenimente.” (p. 4).

Maria Todorova, Augusta Dimou și Stefan Troebst (ed.), *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, CEU Press, Budapesta – New York, 2014, 640 p.

Remembering Communism are șapte capitole tematice (părți)², fiecare parte conținând la rândul său mai multe articole, acestea fiind scrise de profesori și cercetători în domeniul științelor sociale din Bulgaria, România, Polonia și, într-o mai mică măsură, fosta RDG. Având în vedere bogăția tematică și subiectele abordate, această carte de peste 600 de pagini constituie o sursă extraordinară de informație. Mă voi referi, în continuare, la unele articole semnificative, cred, pentru contextul din România. Este vorba despre patru studii care fac referire la memorie, hrană (sau lipsa ei), Securitate, (ne)implicarea intelectualilor din epocă și modul în care este înțeles comunismul din perspectiva tinerilor care nu au trăit în acea perioadă.

Smaranda Vultur, antropolog și conferențiar universitar la Universitatea de Vest din Timișoara, este autoarea a două dintre cele patru articole: *Constrângerile vieții curente din România comunistă în anii '80* (p. 175–200) și *Viața de zi cu zi și supravegherea* (p. 417–436). Primul articol, având ca surse pentru documentare diverse confesiuni orale,

¹ Pakier, Malgorzata și Bo Străth, *A European Memory: Contested Histories and Politics of Remembrance*, Berghahn, New York, 2010.

² Aceste părți sunt: Starea memoriei comunismului în Europa de Est; Gândirea prin intermediul lucrurilor: cultura populară și viața de fiecare zi; Amintiri dintr-o copilărie socialistă; Ce era munca socialistă?; Problema mereu actuală a poliției secrete; Pe „frontul cultural”, atunci și acum; Amintirea unor evenimente extraordinare și a „sistemului”.

interviuri, amintiri proprii, jurnale de memorii și așa mai departe, face referire la hrană ca la o resursă folosită de regim pentru a controla masele, mâncarea reprezentând o „preocupare constantă a vieții de zi cu zi” (p. 178). Problema mâncării, la fel ca și cozile omniprezente, sunt elemente rămase în memoria colectivă până astăzi. Prin contrast, se aduc în discuție și amintirile „altfel”, tipurile de discurs care se abat de la norma cu care suntem, poate, obișnuiți. Astfel, Smaranda Vultur aduce în discuție cazul scriitorului L.C., născut în Timișoara în 1935. „Spre deosebire de alți martori, care se prezintă ca victime ale unei istorii ostile (cei care suportă acțiunea evenimentelor exterioare, sau, în cel mai bun caz, sunt spectatori ai istoriei, nu actori), L.C. își analizează propria atitudine: „Nu am simțit niciodată pericolul fricii (în perioada Dej), dar cu timpul am devenit calm, precaut (în perioada Ceaușescu). Aveam argumente solide – familia, de exemplu – așa că am făcut un soi de înțelegere, am semnat un fel de pact social: eu te las în pace și tu mă lași în pace, nu îmi ceri să mă înscriu în partid sau alte lucruri de genul acesta. Așa a fost până la sfârșit.” (p. 187). L.C. crede că există un „clișeu al epocii Ceaușescu” și prin punctul lui de vedere, respins de toată lumea, după cum spune însuși scriitorul, afirmă că acesta „este propria noastră creație, deoarece confortul emoțional era mult mai mare dacă aveam scuza fricii.” (p. 186).

Al doilea articol al Smarandei Vultur, *Viața de zi cu zi și supravegherea*, explorează lumea dosarelor de supraveghere și modul în care acestea erau folosite de Securitate. Dosarele de supraveghere erau scrise într-un limbaj codat, menit să modifice lumea în funcție de ideologia epocii (p. 419). Unul din leitmotivele perioadei erau relațiile cu străinii, un „păcat cardinal” în ochii Securității. Smaranda Vultur concluzionează că dihotomia dintre „noi” și „ei” este omniprezentă în universul mental al acelei perioade. Ceea ce, se poate adăuga, a dus la o societate scindată, aproape schizoidă. Sunt menționați și informatorii, de mai multe categorii, de la cei benigni, care oferă în mod conștient informații fără valoare pentru Securitate, la cei mai odioși, pentru care delatiunea ajunsese un viciu.

Un alt studiu care mi-a atras atenția este *De la amintire la canon: cum își amintesc de comunism istoricii bulgari?* al Liliane Deyanova (paginile 439 – 458). Deși acesta se referă la spațiul bulgar, articolul ridică niște întrebări valabile și pentru profesorii din România. Deyanova pleacă de la premisa că amintirile despre „compromisuri, colaborări și rezistență dezvăluie modul în care istoricii își vad profesia – dacă sunt de părere că au fost autonomi în acea perioadă, și dacă da, în ce măsură. Care a fost prețul acestei autonomii?”. La modul general, există o serie de întrebări despre rolul intelectualilor în regimul comunist din Europa de Est, și, după cum spunea unul din istoricii bulgari, „imediat după 1989 trecutul nostru a devenit tot mai imprezvizibil.” (p. 439).

Web-site-uri ale memoriei (p. 595 – 513), articol scris de Cristina Petrescu, ne reamintește că generațiile care s-au născut și s-au format în timpul

perioadei comuniste nu reprezintă un grup omogen, ci se diferențiază, printre altele, prin atitudinea pe care o au față de epoca în care s-au născut. Autoarea consideră că există trei generații distincte: generația 1945, generația 1968 și generația 1989. Prima dintre acestea este formată din persoanele născute și educate, în mare parte, înaintea instalării comunismului. Dintre aceștia, unii (puțini) au crezut cu adevărat în comunism, unii au fost oportuniști, iar alții victime. Victimele au dezvăluit, după revoluția din 1989, amploarea ororilor prin care au trecut. Generația 1968 s-a născut în anii de relaxare, în perioada „bună” a comunismului din România. Aceste persoane, deși deziluzionate mai târziu, au avut o atitudine pasivă. În contrast cu această atitudine, după 1989 aceștia au devenit „vectori în dezvăluirea dimensiunii criminale a regimului” (p. 602).

Un loc aparte în studiu este deținut de generația 1989, cei educați mai ales după căderea comunismului. Ei au amintiri legate de familie, școală, și par să manifeste o formă de nostalgie față de timpul trecut și scurgerea implacabilă a acestuia³. Aceștia nu își amintesc elementele traumatiche, cum ar fi umbra apăsătoare a Securității, deoarece erau copii. Ca și concluzie legată de felul în care tinerii români își amintesc de perioada comunistă, Cristina Petrescu pune în evidență că „Deși ei își amintesc bine absurditățile sistemului, pentru că viața de zi cu zi le era afectată, sunt totuși prima generație care au capacitatea de a găsi astfel de amintiri amuzante. În comparație cu generația 1945, ei nu simt nevoia să îndrepte in justiția și să pedepsească ceea ce a cauzat suferință în trecut. Și ei au suferit, dar nu ca și cei care au trecut prin perioada de instalare a comunismului și prin marea teroare. Și în comparație cu generația 1968, ei nu trebuie să reitereze, mereu și mereu, ideea că dictatura era atât de aspră încât nu se putea face nimic pentru a justifica convența cu regimul. [...] Pe scurt, amintirile lor nu sunt nici vindicative, nici militante.” (p. 604).

Aceste patru studii sunt o mică, dar captivantă parte din *Remembering Communism*. Volumul reprezintă nu doar o complexă sursă de informație, ci și o invitație la dialog. În urma epocii comuniste rămân astăzi zeci și zeci de întrebări, iar răspunsul la acestea nu se află în a arăta cu degetul sau a acuza folosind un nou, dar atât de vechi, limbaj „de lemn”. Răspunsurile pot fi găsite doar prin reflecție, analiză și multă onestitate. Destui tineri se întreabă de ce i-ar interesa cu adevărat înțelegerea unor evenimente petrecute înaintea nașterii lor. Le-aș răspunde printr-un citat dintr-un film foarte drag mie, *Nostalgia de la luz*⁴ (*Nostalgia luminii*): „Cei care au memorie sunt capabili să trăiască în fragilul timp prezent, cei care nu au memorie nu trăiesc nicăieri.”

³ Cristina Petrescu indică site-ul www.latrecut.ro drept sursă pentru unele dintre aceste mărturii.

⁴ *Nostalgia de la luz*, 2010 (regizor Patricio Guzmán).